

Nauja mokslo studija apie Lietuvos sentikius

Nadiežda Morozova. *Lietuvos sentikiai: bendruomenės, tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2023. 145 psl. ISBN 978-609-411-354-3. Elektroninis leidinys

Violeta Meiliūnaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, Lietuva
Institute of the Lithuanian Language, Vilnius, Lithuania
E-mail: violeta.meiliunaite@lki.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0862-0709>
<https://ror.org/011v22a28>

Santrauka. Pagrindinis Nadieždos Morozovos mokslo studijos *Lietuvos sentikiai: bendruomenės, tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės* tikslas – įvairiais pjūviais pristatyti Lietuvos sentikių tarmių bruožus. Analizuojama jų kilmė, paplitimas, veikimas, pagrindinės regioninės kalbos ypatybės ir sąveika su lietuvių kalbos tarmėmis. Taip pat svarstoma apie šių tarminių ypatybių kilmę ir Lietuvos sentikių protėvyne. Taigi leidinys aktualus ne tik slavistikos, bet ir lituanistikos, baltistikos bei finų kalbų tyrėjams.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos sentikiai, „Lietuvių kalbos atlasas“, tarmė, kalbos ypatybės

A New Scientific Study about the Old Believers in Lithuania

Summary. The major aim of Nadiežda's Morozova's study *Old Believers in Lithuania: communities, distribution of dialects and most prominent features* is to present the dialects of the Old Believers in Lithuania from different perspectives: their origin, distribution, functioning, main features and interaction with Lithuanian language and dialects. It also seeks to discuss the questions of the genesis of these dialects and the likely linguistic homeland of the Lithuanian Old Believers. Therefore this study is relevant not only for the scholars of Russian and other Slavic languages but also for specialists in Lithuanian and Baltic languages, as well as the Finnish language.

Keywords: Lithuanian Old Believers, “Atlas of the Lithuanian Language”, dialect, linguistic features

Lietuvos sentikiai ir jų kalba palyginti mažai vertinta lituanistiniuose regionų, kur greta nuo seno sugyvena kelios kalbinės bendruomenės, tyrimuose. Kad į šios tradicinės bendruomenės kalbą iki šiol gilintasi tik slavų kalbų tyrėjų, labiausiai priklausė nuo lietuvių dialektologijos modelio.

XX a. lietuvių dialektologiją vertėtų vadinti statiškąja, susitelkusia į atskirų ir izoliuotų regioninių (lietuvių) kalbos variantų, vertinamų kaip uždaros kalbinės sistemos, analizę. Dažniausiai ši analizė buvo sutelkta į NORM'o kriterijų atitinkantį kalbėtoją ir tarsi į nuošalį stūmė kalbos variantiškumą bei visai natūralią sąveiką su šalia funkcionavusiomis kitų kalbų atmainomis. Tad visai suprantama, kodėl to laiko kalbiniuose žemėlapiuose likdavo nenuspalvintų plotų, kurie rodė, kad moksliniai aprašai kuria fragmentinį ir nevientisą vaizdą, o ne lietuviškai kalbančios bendruomenės nepatenka į bendrą tyrimų lauką.

XXI a. pirmuoju dešimtmečiu darėsi akivaizdu, kad turimas kalbinis Lietuvos vaizdinytis turėtų būti verifikuotas, todėl Lietuvių kalbos institute imta vykdyti projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida“ (Visuotinės dotacijos projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028). Juo siekta įvertinti „Lietuvių kalbos atlaso“¹ punktų tinklo², sukurto dar XX a. viduryje, funkcionalumą XXI a. pradžioje. Be kitų tikslų, norėta atspindėti visų tradicinių Lietuvos kalbinių bendruomenių lokalizaciją, gyvybingumą ir potencialumą.

Taigi, bene pirmą kartą lietuvių tarmėtyros istorijoje kolektyvinėje monografijoje „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas“ (Lietuvių kalbos institutas; [sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė]. – Vilnius: Briedis, 2014) greta lietuvių kalbos teritorinių atmainų žemėlapiuose pavaizduotos ir lenkų, latvių, rusų sentikių gyvenvietės, aptartas jų kalbinis gyvybingumas ir poveikis vietos lietuvių kalbai. Čia publikuotas skyrius „Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai“ (parengė Nadiežda Morozova) laikytinas bene pirmuoju rusų tarmių pristatymu lietuvių kalbos tarmių analizės kontekste. Be to, tai pirmas kartas, kai rusų kalbos duomenis mėginama susieti su „Lietuvių kalbos atlaso“ punktais.

¹ Pirmas „Lietuvių kalbos atlaso“ tomas išėjo 1977 m., tačiau medžiagą rinkti pradėta daugiau kaip prieš du dešimtmečius – „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa“ publikuota 1951 m.

² Tinklas apima daugiau nei 700 lietuvių kalbos arealo vietovių ir leidžia nuosekliai, pagal vienus kriterijus aprašyti visą teritoriją.

Kadangi sentikiai dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvena maždaug nuo XVII a. pabaigos, natūralu, kad buvę kalbinių kontaktų, neišvengta ir abipusės kalbinės įtakos. Tad tas trumpas apžvalginis tekstas buvo tik pirmas žingsnis, po kurio būtinai reikėjo išsamesnės publikacijos, kuri leistų geriau suvokti kalbinę Lietuvos įvairovę. Todėl 2023 m. pasirodžiusi Nadeždos Morozovos mokslo studija „Lietuvos sentikiai: tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės“ (Lietuvių kalbos institutas, 2023, elektroninis leidinys, prieiga <http://lki.lt/nadezda-morozova-lietuvos-sentikiai-mokslo-studija-2023/>) reikšmingai plečia suvokimą apie lietuvių ir kitų kalbų kontaktus, kultūrinės ir kalbines sąveikas.

Net XXI a. pirmoje pusėje tenka pripažinti, kad sentikių bendruomenės, nors ir ne vieną šimtmetį gyvavusios greta lietuvių, iki šiol tebėra palyginti mistifikuotos ir menkai pažintos. Neretai jas gaubia stereotipai, dažniausiai siejami su jų kultūros senoviškumu ir gyvenimo būdo uždarmumu. Matyt, todėl nuošalyje lieka tai, kad ši bendruomenė visuomet pasižymėjo tvirtu ryšiu su Lietuvos valstybe. Pavyzdžiui, 1922 m. Kaune įvykusiame Pirmajame visuotiniame Lietuvos sentikių pomorų Bažnyčios suvažiavime buvo pabrėžtas poreikis mokytis valstybinės kalbos (61 p.). Be to, studija aiškiai parodo, kad tas sentikių uždarmumas labiau suvoktinas ne kaip socialinis, o kaip kultūrinis reiškinys. Juk sentikiai uoliai saugodami savo tradicijas vis dėlto gyveno gana aktyvų gyvenimą: „Nemažai mažžemių sentikių užsiėmė amatais vietoje arba keliaujamaisiais verslais. Daugelis Lietuvos sentikių vasarą važiuodavo dirbti į Rygą ir Jelgavą. Vidžių parapijos sentikiai dažniausiai plukdė sielius Dysnos intakais ir toliau Dauguva. Visur jie buvo vertinami kaip geri dailidės, kalviai, mūrininkai, o ypač – geri lentpjoviai“ (64–65 p.). Taigi skaitant mokslo studijos tekstą galima gerokai giliau pažinti šios bendruomenės gyvenimo specifiką. Svarbu ir tai, kad tekstas skirtas pirmiausia lietuviškai skaitančiai auditorijai, todėl ir poveikis labiausiai bus juntamas ten, kur iki šiol tokios informacijos buvo mažiau. Turint galvoje, kad knyga išėjusi kaip elektroninis leidinys, galima tikėtis, kad ir jos sklaida bus greitesnė ir platesnė nei būtų popierinio leidinio.

Apgalvota studijos struktūra leidžia nuosekliai susipažinti su medžiaga – iš pradžių pristatomas tyrimų kontekstas, paskui sentikių gyvenviečių paplitimas, sociolingvistinė aplinka ir galiausiai prieinama prie kalbinių ypatybių analizės.

Lituanistams ir baltistams neabejotai naudinga, kad studijos autorė nuosekliai pristato Lietuvoje įsikūrusių rusų bendruomenes: aptaria jų religinės priklausomybės skirtumus, istorines įsikūrimo Lietuvoje aplinkybes (kurios dažnai lėmė ir santykį su valstybe), kalbinius bruožus ir jų tyrimų istoriją. Suprantamai pristatomos sentikių kaimų suformuotos zonos (Rokiškio, Zarasų, Jonavos, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonos, taip pat Vilniaus, Radviliškio ir Kelmės arealai), bendruomenių ryšiai su to paties tikėjimo at-

stovais Baltarusijoje, Latvijoje ir Lenkijoje, aprašoma kiekvienos zonos savastis ir skirtumai nuo kitų, kartais geografiškai labai artimų, bet kultūriškai gerokai skirtingų zonų. Keliamą prielaidą dėl tokių skirtumų kilmės.

Aprašomąją dalį labai vykusiai papildė ir plečia gausūs tarminiai pavyzdžiai, kurie leidžia tiesiogiai paliesti aprašomąjį objektą. Be to, pateikiamas ir pluoštas sentikių interviu, kurie puikiai atskleidžia kalbų santykį („Pas mus, žinote, štai vienas rusas, o keturi lietuviai ir jie visi rusiškai, jie nesivaržys, kad štai lietuviškai su mumis kalbėkit, jie kaip pradėsi kalbėti, taip ir atsakys. Lenkiškai – ne, na tai girdint supranti, ką sako, aišku, ir lenkiškai, o taip tai, sakykim, aš kai kuriuos žodžius ir latviškai žinau, aš septynerius metus Latvijoje pragyvenau, tarnavau truputį ir ten kažkiek girdžiu, labai lengvai manęs neparduosi.“ (p. 111); santykį su Lietuva, kaip savo tėvyne („Mano tėtukas čia buvo gimęs, dėdė gyveno ir tėtukas, jie gyveno čia, Vandžiogaloje, o jų tėvai atėję.“ (p. 113); apie religinį persekiojimą („Ir jis [Nikonas – V. M. pastaba] pabandė; ir taip pabandė, kad kankino žmones: laužuose degino, pririšdavo prie medžių kamienų ir prinešę kažkokių sausų medžių šakų degino; ir žmonės degė aplinkui, kaip tyčiojosi: dešiniųjų rankų pirštus nupjauzdavo, rišdavo prie arklių uodegų...“ (p. 116) ir kt. Visa iliustracinė rusų kalba pateikta medžiaga išversta į lietuvių kalbą, kad būtų lengvai suprantama skaitytojui, nemokančiam šios kalbos. Pateikti tekstų fragmentai leidžia ne tik geriau įsivaizduoti gramatines Lietuvos sentikių rusų kalbos ypatybes, bet ir puikiai atspindi sentikių istorijos ir kultūros bruožus.

Labai įdomi dalis apie sentikių istorinės protėvynės paieškas remiantis kalbiniais sentikių tarmių duomenimis. Sentikiai, atsikėlę į Lietuvą prieš kelis šimtus metų, atsinešė ir savo kalbą, kuri, neturėdama sąlyčio su pagrindiniu rusų kalbos plotu, išsaugojo senuosius tarmės bruožus ir užkonservavo tam tikras morfologines formas ir sintaksines konstrukcijas. Tad remiantis Lietuvos sentikių tarmių duomenimis galima paaiškinti ir kai kuriuos rusų kalbos raidos faktus. Tiesa, verta atkreipti dėmesį, kad kalbant apie gramatikos bruožus pavartojama nemažai lietuvių kalbai mažiau būdingų terminų, todėl atskirai pateiktas specialiųjų rusų kalbos fonetikos terminų sąvadas būtų dar labiau prisidėjęs prie lietuviškų lingvistikos terminų gausinimo. Be to, būtina turėti omenyje, kad minimi gana ilgo istorinio laikotarpio įvykiai, todėl skaitytojas turi būti labai atidus, kad nesusapainotų kai kurių iš pirmo žvilgsnio gerai pažįstamų sąvokų. Pavyzdžiui, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad Šiaurės vakarų krašto ir Pabaltijo terminų reikšmės skirtingomis epochomis apėmė nevienodą teritoriją.

Labai svarbu, kad sentikių tarmės analizuojamos jų arealus siejant su *Lietuvių kalbos atlaso* punktais. Taip lietuvių kalbos tarmių tyrimai papildomi naujomis žiniomis apie kitų tradicinių kalbų poveikį mišriai gyvenamų vietų šnektoms. Skirtingų kalbų ir kultūrų sąveikos tyrimai leidžia išsamiau aptarti

tam tikras atskirų vietų savybės – ne tik kalbines, bet ir kultūrines. Paaiškina kai kuriuos papročius ir meninės minties raišką. Tai padeda sentikių duomenis laikyti integralia kalbinio Lietuvos paveikslo dalimi.

Šia studija bendrais bruožais pristatius sentikių tarmes, istoriją ir raidą bei įtraukus šią tradicinę Lietuvos gyventojų bendruomenę į lietuvių kalbos tarmiinių variantų tyrimo lauką svarbu žengti dar vieną žingsnį ir imtis gilesnės lietuvių ir rusų sentikių tarmių sąveikos analizės.

Pateikta 2024-06-10

Priimta 2024-06-20